

Vannak-e az előmagyar – permi érintkezésnek nyelvi nyomai?

1. ZSIRAI MIKLÓS „Finnugor rokonságunk” (Budapest, 1937) című műve 147–8. lapjain olvashatjuk a következő sorokat: „Valószínűleg laza volt az ugor csoport tagjainak egymáshoz való kapcsolata, s a később magyarrá fejlődő ugor részek tán a permiekkal (a zürjének és votjakok ősei) is fenntartottak valamelyes érintkezést. Ilyenre látszanak utalni a permi nyelvekre és a magyarra korlátozódó meglepő egyezések (pl. a jellegzetes denazalizáció jelenségei: $mp > b$, $nt > d$, $nk > g$ és a főnévi igenévnek meglepően hasonló *-ni* ~ *ni* képzője), föltéve természetesen, hogy azok nem önálló fejlődések eredményei.”

2. ZSIRAI ezen óvatos feltevése óta többen hozzászóltak az ún. permi–magyar, ill. permi–ugor érintkezések kérdéséhez, sőt néhányan ezt a problémát tüzetesebben is megvizsgálták. LIGETI LAJOS (A magyarság őstörténete. Budapest, 1943. 40–1) szerint a magyarok és permiek között az érintkezés az i. e. 1000. év táján következhetett be (a Bjelaja alsó folyása vidékén), tehát akkor, amikor a finnugorság többi része (a finn–volgai csoport) már elszakadt a permiektől.

BÁRCZI GÉZA (MNY. XXXIX, 286–8) úgy véli, hogy a finnugor egység felbomlása után az ugarság azon nyugati ága, amelyből a magyarság sarjadt, nem szakadt el teljesen a finn–permi ág keleti csoportjától, a permiektől, hanem azokkal „még sokáig közvetlen, bár laza” kapcsolatban állt. Ilyen, szinte a nyelvi egységig menő szoros kapcsolattal magyarázhatók a jellegzetes magyar–permi egyezések: denazalizáció, közös szerkezeti elemek (főnévi igenévképző, mozz. *-m*, műv. *-l* igeképző). BÁRCZI „Régi magyar nyelvjárások” című dolgozatában (Néptudományi Intézet. Budapest, 1947. 3–4., I. még MNY. XLIII, 83) óvatosan arra a lehetőségre utal, hogy a szókezdő *b*-, *d*-, *g*- keletkezése a magyarban szintén a magyar–permi kapcsolatok idejébe tehető. — „A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez” című kitűnő tanulmányában (MNY. LVIII, 1–10) BÁRCZI arra a következtetésre jutott, hogy a denazalizáció megindulása a magyar és a permi nyelvekben ugyan közös jelenség volt, a teljes denazalizálódás azonban nem történhetett meg az előmagyarban az ugor egység korában. Úgy véli, hogy a fejlődés a magyarban hosszú ideig tartott. A végleges denazalizálódást egy közbeeső — talán évszázadokig elhúzódó — fok előzte meg, ahol a zárhang már zöngés volt, a nazális már eltűnt, de nyoma még megmaradt abban, hogy a megelőző magánhangzó nazális színezetűvé vált: **~b*, **~d*, **~g*. *Hód* 'Bieber' szavunk vog. (MUNK.: Ethn. IV, 293) *Ē. xuntēl*, AL. *khuntēl*, T. *khontēl* 'hód', (VNGy. II, 454) *Ē. xuntēl* 'vakondok', osztj. (AHLQV.) *Ē. xundiĕl* 'Maulwurf' megfelelőivel együtt egy tör. **qund* ugor kori átvétele. (Osztj. < talán vog., vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: I. OK. I, 365,

ALH. I, 291). E szavunk világosan arra mutat, hogy a denazalizáció az ugor egység felbomlása után az ősmagyarban zárult le teljesen.

A magyar nép és nyelv kialakulásában az ugor — permi, illetőleg a magyar — permi kapcsolatoknak különösen nagy jelentőséget tulajdonít MOÓR ELEMÉR (vö. Nyr. LXXII, 242—3; NyK. LIV, 90—5; ALH. II, 76, 417—29 és IX, 133—42). A magyar és a permi nyelvek hangrendszerének és bizonyos alak-tani vonásainak a hasonlóságát általános kétnyelvűséggel magyarázza. Úgy véli, hogy az előmagyarok és az őspermiek egykori szoros kapcsolatának emléke őrződött meg a magyar népnévben is. Feltevése szerint a magukat *monš*-nak nevező ugorok a szomszédságukban élő permieket **ser* vagy **seri* névvel jelölték. (Ez utóbbiból származtatja a zürjének *серьянин, зырянин* külső elnevezését.) Az előmagyarok egy csoportja i. e. 750—500 között különvált az ugarságtól, és a permiekkal szorosabb kapcsolatba került, velük kölcsönösen exogám házassági közösségbe lépett. Ez az új közösség magát a két név egymás mellé helyezésével nevezte meg: **monš-ser*. Ebből az alakulatból jöhetett létre a magyarság magyar elnevezése: **monš-ser* > **monš-her* > *mogyer* > *magyar* (népnév), *megyer* (törzsnév) (l. NyK. LIV, 90 kk.).

MOÓR úgy vélekedik, hogy az előmagyar — permi kétnyelvűség következtében a permi csoport-nyelve mélyreható hatással lehetett annak az ugor nyelvi alaknak a fejlődésére, amelyből az ősmagyar nyelv létrejött. Az eddig tárgyaltakon kívül a magyar nyelv „permies vonásainak” tartja a következőket is: 1. Szóeleji zöngés zárhangok: *bal, berek, biz, bodor, bog, bonyolódik, bőr, buzog, darázs, dög, gödör* stb. 2. Megőrződött *k-t* és *p-t* tartalmazó szók: *komor, komoly, kopál* 'herausschälen', *kupa, kopolya* 'Vertiefung' stb. 3. Permies sajátosságok az alaktan és a szókincs területén. Alaktan: egyes személyes névmások: *te, ti, mi*; kérdőnévmás: *ki*; egysz. 2. sz. igei és birtokos személyrag: *-d*; *-r* névszóképző; néhány számnév *-c, -nc* (~ permi *-mš* '10') eleme: *nyolc, kilenc, harminc*. Szókincs: *kenyér, tavasz*. Permi eredetre utal a z néhány szóban: *ázik, ezüst, íz, izzik, meztelen*. MOÓR permi eredetűnek tekint számos olyan, permies hangtani sajátosságot nem mutató szót is, amelyeknek az obi-ugor nyelvekben nincsenek megfelelőik: *ág, csap, csepeg, csip, ég* 'brennen', *íz, kell, kigyó, kód, lebeg, légy, lép, lesz, mos, nyúl, nyúlik, őn, őv, szag, szarv, tol, var, vékony, vigyáz* stb. (vö. Nyr. LXXII, 242—3; ALH. II, 76, 417—29 és IX, 133—42).

PAIS DEZSŐ (MNY. XLIX, 279 kk.) szintén intenzív előmagyar — permi kapcsolatokat tesz fel, s MOÓR ELEMÉRhez hasonlóan lehetségesnek tartja, hogy a magyarság ugor és permi elemekből alakult ki. Úgy véli, hogy a két ősi törzs közül a *Megyer* ugor, a *Nyék* pedig permi eredetű lehet.

Legutóbb A. KÖVESI MAGDA foglalkozott a magyar nyelv „permies” vonásaival (Vir. 1963: 239—51). A magyar — permi egyezések közül a legjellemzőbbet, a denazalizáció kérdését vizsgálta meg. Más kutatókhoz csatlakozva mind a magyarban, mind a permi nyelvekben a denazalizáció kezdetét az i. e. 8. század utáni időkbe, végét pedig az i. u. 7—8. századba helyezi.

Külföldi tudósok közül tudtommal csak B. A. SZEREBRENNYIKOV fogadta el a magyar — permi kapcsolatok hipotézisét (vö. NyK. LVIII, 199—200). Ezen nyelvek közötti számos közös vonás alapján arra gondol, hogy a magyar nyelv összetett igeidői is (*kérek vala, kértem vala* stb.) permi hatásra alakultak ki (a magyar összetett igealakokról l. még PAIS: MNY. XL, 193—7; NyK. LVIII, 202; HORVÁTH KÁROLY: MNY. XL, 197—8).

3. Az ugor — permi, ill. előmagyar — permi érintkezések hipotézisével szemben több kutató kételyét fejezte ki. Közülük ERKKI ITKONEN (FUFA. XXXII,

67—96; FUFÁ. XXXIII, 74—81) határozottan tagadó álláspontot képvisel. Véleménye szerint a legjellemzőbbnek tartott magyar—permi egyezést, a denazalizációt teljesen felesleges ősi érintkezéssel magyarázni, mivel ez fonetikailag nagyon természetes folyamat, mely más uráli nyelvekben (pl. a lapp nyelvjáráások többségében és a jeniszeji-szamojédban) is végbement. Az elmélet helyessége ellen szól az is, hogy — bár a magyar és a permi konsonantizmus között vannak kétségtelen hasonlóságok — az ősspermi vokalizmus teljesen különbözik a magyartól. Az pedig nehezen volna elképzelhető, hogy a permi hatás, illetőleg a közös magyar—permi nyelvi változások csupán a mássalhangzókra terjedtek volna ki. A magyar és a permi nyelvek egyező alak-tani vonásaival (pl. infinitívus, *-d* igei és birtokos személyrag stb.) és egyes névmásokkal kapcsolatban (*ki, te, ti, mi*) ITKONEN megjegyzi, hogy ezek nem tartoznak azok közé a nyelvi elemek közé, amelyek könnyen átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba.

HAJDÚ PÉTER (Finnugor népek és nyelvek 80) szerint az ugor—permi érintkezések jelentőségét egyesek eltúlozták: „önmagában véve semmi különös nincsen abban, hogy az ugorok és a finn—permi, majd később az ugorok és a permi kapcsolatai nem szakadtak meg teljesen. Csupán az vitatható, hogy lehettek-e ezek a kapcsolatok annyira mélyek, hogy egyező nyelvfejlődési mozzanatokat okozzanak.”

4. A továbbiakban sorra megvizsgáljuk a magyar nyelv „permies”-nek tartott vonásait abból a célból, hogy azok valóban előmagyar—permi érintkezések nyelvi nyomainak tekinthetők-e, avagy inkább belső magyar fejlődéssel magyarázandók.

4.1. Mint láttuk, az utóbbi időben néhányan permi hatással magyarázták a szókezdő zöngés zárhangok keletkezését a magyarban. LAKÓ GYÖRGY (AUFÁ. XVII, 9—26; NYK. LXIV, 56—70; ALH. XII, 226—46) azonban meggyőzően igazolta, hogy a szóeleji *b, d, g* hangokat tartalmazó biztos vagy lehetséges finnugor eredetű szavaink zöngés zárhangjai nem permi hatásra keletkeztek. Ezek *b-, d-, (g-)* hangja zöngétlen **p-, *t-, (*k-)* hangokból jött létre szóbelseji zöngés zárhang (pl. *bog, dob, dug*), likvida (pl. *?bal, bél, ?berek, bőr, daru*) vagy valamilyen más zöngés mássalhangzó (pl. *?bonyolít, búvik*) hatására. A szóeleji zöngés zárhangok elterjedését és megerősödését LAKÓ szerint *b-* kezdetű török jövevényszavaink is elősegíthették. — A magyar és a permi szókezdő zöngés zárhangokról hasonlóképpen vélekedik RAVILA (FUFÁ. XXXIII, 20) és E. ITKONEN (uo. 79—80) is.

A szóeleji *b-, d-, g-* hangok keletkezése a permi nyelvekben is belső nyelvi okokkal, szóbelseji zöngés mássalhangzók hatásával függ össze. UOTILA (SUSToim. LXV, 2—5) szerint a korai ősspermi alapnyelvben már lehettek *b-, d-, g-* kezdetű szavak. E mellett szólnak a permi nyelvek szókezdő zöngés zárhangot tartalmazó jövevényszavai is. Például: zürj. *dar* 'Schöpflöffel, Kochlöffel' | votj. *durī, durī* (vö. szanszkrit *dārvi-* 'Löffel'); zürj. — votj. *das* 'zehn' (vö. oszét *das* ua.). A *b-, d-, g-* hangok az ősspermiben — ugyanúgy, mint a magyarban — szóbelseji zöngés mássalhangzók asszimiláló hatására keletkeztek. Ilyenek: zürj. *bad*, Ud. *bajd* 'Weide' | votj. *bad-pu* ua. (*pu* 'Baum') ~ finn *paju* ua.; zürj. *baideg* 'Schneehuhn' ~ m. *fajd* 'Auerhahn'; zürj. *gada*: P. *tšeri-gada* 'Möwe' ~ finn *kajava* ua.; zürj. V. *gibavni* 'scharenweise schwimmen, wobei das Wasser sich kräuselt (Fische); schwaben (Schöpfkelle in einer Wuhne)' ~ m. *hab* 'Schaum' ~ finn *kummuta, kumpua-* 'quellen, hervorquellen'; zürj. *din*, P. *dīn* 'dickes Ende (des Baumes)' | votj. *dīn*, K. *dīn* ua. ~ m. *tő* 'Stamm(ende),

Ansatz' ~ finn *tyvi* 'Wurzelende, dickes Ende, Stammende; Wurzel'; zürj. *dor* 'Nähe, Umgebung, Seite' | votj. *dor* ua. ~ cser. KH. *tor-*, J. *tör-*, *tòran*, *tòrán* 'zu, in die Nähe'.

Noha ezen asszimilációs okokkal magyarázható zöngésülés — az iráni jövevénytörzsek tanúsága szerint — már a korai őspermiben megindult, szórványos $p > b$ -, $t > d$ -, $k > g$ -változás később, a zürjén és a votják nyelv külön életében is történt. Például: zürj. *geb* 'eine sehr kleine Fliege' ~ votj. *kibi* 'Art kleiner Fliege, Blasenfuß', zürj. *goz* 'Paar' ~ votj. *kuz* ua. (vö. UOTILA i. h. 8 kk.). Újabb kori nyelvjárási zöngésülés: zürj.: *pe*, KP. *pə*, *bə* 'verstärkendes Wort, wird bei angeführter Rede eines anderen gebraucht' | votj. *pe* ua.; zürj. *dundini*, P. *tundini* 'schwellen, aufschwellen'; Ud. *bikmînis*, I. V. *pikmîni* 'quellen (Gefäss im Wasser)', vö. UOTILA i. h. 5–12). — A szóbelseji zöngés mássalhangzók hatásával függ össze a szokezdő zöngés szibilánsok (*z*, *ž*, *ž*) és affrikáták (*dž*, *dž*) kifejlődése is a permi nyelvekben (vö. UOTILA i. h. 20 kk., 36 kk.).

4.2. Vajon a magyar és a permi denazalizáció valóban összefügg-e egymással? Hogy feleletet kaphassunk erre a kérdésre, meg kell vizsgálnunk, hogy e hangváltozás a permi nyelvekben, mikor és milyen feltételek között zajlott le. Mindenek előtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a permi denazalizáció egyrészt az 1. és 2. szótag között, másrészt az első szótagnál hátrább időben és a denazalizálódás módjában lényegesen különbözik egymástól.

Ismeretes, hogy a finnugor szóbelseji egyszerű $*p$ -, $*t$ -, $*k$ - — feltehetőleg $*\beta$ -, $*\delta$ -, $*\gamma$ - fokon keresztül — eltűnt; e hangok spirantizálódása, ill. eltűnése valószínűleg már a korai őspermiben, még a denazalizáció megindulása előtt megtörtént. E hangváltozás után — mint az alábbiakban látni fogjuk — $*p$, $*t$, $*k$ az 1. és 2. szótag határára csak szórványosan (elsősorban képzői szerepben) fordulhatott elő.

A finnugor nazális előzményű zárhangok és affrikáták egyszerűsödése az 1. és 2. szótag között a következő módon mehetett végbe: $*mp > *p > b$, $*mt (> *nt) > *t > d$, $*nt > *t > d$, $*\eta k > *k > g$, $*ntš > *tš > dž$, $*ntš > *tš > dž$.

A denazalizáció itt vázolt hangfejlődési fokozatait a következő hangtani megfontolások támogatják:

1. A finnugor szóbelseji $*p$, $*t$, $*k$ eltűnése után — főleg képzőként — előforduló $*p$, $*t$, $*k$ hangoknak az 1. és 2. szótag között ugyanúgy *b*, *d*, *g* a folytatói, mint a nazálisos előzményűeknek. Lássunk néhány példát: zürj. I., Ud., Pecs., V., AV., P., AI., PK. *abu*, Ud. *ab*, Sz., Lu., Le. *abj*, KP. *óbə*, *óbol*, ópermi *abul* 'ist nicht, nicht' | votj. (WIED.) *evyl*; (MUNK.) Sz. *ovəl*, K. *uvül*, J. *ovəl*; (WICHM.) G. *evəl*, M. *övöl*, J. *öövü*, MU. *eböu* ua. Zürj. $*abvel > *abil > abj$, $*abvel > abul > abu$. A permi alakok zürj. *ab*-, KP. *ób*- votj. *e*-, *ö*-, *eb*- stb. előtagja a finn *epä*: *epävarma* 'unsicher' stb., mord. M. *af* 'nicht' tagadószóval, utótagja pedig a zürj. *vel*- ~ *vil*- (~ finn *ole*-) létigével azonos. A zürj. *ab*-, fi. *epä* stb. *-b*, *-pä* eleme a fgr. $*p$. deverbális névszóképzőre megy vissza. A votj. *evəl* stb. alakokban $*ebvil > evyl > evəl > evəl$ fejlődési sor tehető fel. A MU. *eböu* *b*-je ugyanúgy szóbelseji $*bv$ - (< $*pv$ -) folytatója, mint a zürj. *abu* stb. alakoké (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 196, 303). A zürj. (WUo.) AV., Pecs. *ob* 'Vaterschwester' *b*-je talán szintén eredeti $*p$ -ból származik, vö. vog. (MSz.) KL. *üp* 'néne; Tante', osztj. (KT. 66) C. *äpä*, *äbä* 'ältere Schwester; Tochter (älter als ego) des Bruders, des Vaters', O. *pbj* 'ältere Schwester, jüngere Schwester des Vaters' (etimológiai összetartozásukról l. PATKANOV 3;

KARJALAINEN: FUF. XIII, 216). — Uráli *-t névmásképző van a zürj. *kod*, *kodi* 'wer, welcher?', votj. *kud*, ua., *kudiz* 'welcher; einige' névmásban. Vö. cser. *kāðā*, *kūðā* 'wer?, welcher?'; irgendeiner', lapp *gulti* 'which, what...' (WICHMANN: FUF. XIV, 106; UOTILA: SUSToim. LXV, 103; LEHTISALO: SUSToim. LXXII, 390). Véleményem szerint ugyanez a *-t képző lehet meg a zürj. *mēd* 'ander(er), zweite(r)', votj. *mīd*, K. *mēd* ua. (~ fi. *muu*, m. *más*) névmásban is. A zürj. tagadó ige jelen idejű tbsz. 2. sz. V. *od*, *ode*, *odej*, Lu. *od*, P. *od*, *ode*, KP. *óde* és múlt idejű tbsz. 2. sz. Lu., Le. *ed*, P. *ed*, *ede*, KP. *ido*, valamint a votj. tagadó ige jelen idejű egysz. és tbsz. 2. sz. *ud* és múlt idejű egysz. és tbsz. 2. sz. *ed*, *ed* stb. alakjainak -d eleme eredeti *-t-re visszamenő igei személyrag (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 109 kk.). Lehetségesnek tartom, hogy a (GEN.) KP. *sida* (tbsz. *nida*) 'er, der, dieser, jener' névmás a *si* (*ni*) és a *ta* 'dieser' névmás összetapadása útján keletkezett, tehát itt is *-t > d változás történhetett. — A zürj. tagadó ige jelen idő egysz. 1. sz. *og*, tbsz. 1. sz. *og*, *oge* és múlt idő egysz. 1. sz. *eg*, *ig*, tbsz. 1. sz. *eg*, *ig*, *ege*, *ige*, valamint a votj. tagadó ige jelen idő egysz. 1. és 3. sz. és tbsz. 3. sz. *ug* alakjainak -g eleme fgr. *-k-ra visszamenő jelen időjel (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 136).

2. A nem-első szótagbeli *-nt- hangkapcsolatnak (többnyire képzett és idegen eredetű szók tartoznak ide) a zürjénben -d, a zürjén P. nyelvjárásában és a votjákban -t felel meg (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 87, 103). A fgr. *-nt. deverbális névszóképzőnek zürj.-d, P. -t, votj. -t a folytatója például: zürj. *piked*, P. *piket* 'Stütze', votj. *piket* ua. A zürj. -ed, P. -et, votj. -eti stb. sorszám-névképző is (vö. zürj. *koimed*, P. *kuime*-t, votj. *kuiinmeti* stb. 'dritte') *-nt-re megy vissza. Ide tartozik még a zürj. -ed, P. -et (< fgr. *-nt.) gyakorító képző is, pl. *nuedni*, P. *nuetni* 'mit sich wegführen, fortziehen, fortreißen; führen, leiten'. Ezekről a képzőkről l. UOTILA: SUSToim. LXV, 92–7. Ugyanilyen fejlődést mutat a nem-első szótagbeli *-t hang is: zürj. -d, P. -t, votj. -t. Például: zürj. *kurid*, P. *kurit* 'bitter, scharf schmeckend; Bitterkeit', votj. *kurit* ua. (vö. UOTILA i. h. 94). Őspermi *-t-t tehetünk fel az iráni (vö. pehl. *namat* 'grober Teppich') eredetű zürj. *named*, P. *name*-t, KP. *namot* 'Fußlappen, Fußzeug' szóban is (vö. UOTILA i. h. 96). — A nem-első szótagbeli *-mp > *p > *b hangváltozásra nincs példánk. Az UOTILA (i. h. 86–8) által idevont zürj. -b, P. -p képző ui. nem *-mp-re, hanem fgr. *p. képzőre mehet vissza (vö. RAVILA: FUF. XXIV, 56). — A nem-első szótagbeli *-k-nak — a zürj. -ig, P. -ik, votj. -(i)ki stb. igenévképző és a zürj. -teg, P. -teg, votj. -tek caritívusrag szerint — zürj. -g, P. -k, votj. -k felel meg (vö. UOTILA i. h. 87, 128–9), ellenben az *nk hangkapcsolatnak zürj. — votj. g a folytatója például: zürj. -eg, votj. -eg (< *-nk.) deverbális névszóképző: zürj. (WIED.) *polög* 'Furcht', votj. (WIED.) *sieg* 'Speise, Futter'. Ezért e hangkapcsolat esetében UOTILA (i. h. 137–40) őspermi *nk > *ng > g (és nem *nk > *k > g) hangváltozásra gondol. E hangfejlődés feltevésére azonban semmi kényszerítő okunk nincs, mivel úgy véljük, hogy a nem-első szótagbeli *nk ~ zürj.-votj. g megfelelés az őspermi nem-első szótagbeli *k két, egymástól eltérő fejlődésében leli magyarázatát. Ennek ui. nemcsak zürj. g, P. k, votj. k megfelelése lehetséges, hanem Ø is, mivel egyes *-k-ra végződő formánsok abszolút szóvégi helyzetben még az őspermiben lekoptak. Ilyenek: a *-k lativusrag: zürj. *kare* 'városba', votj. *kare* ua. (zürij.-votj. *kar* 'város') és a fgr. *-k-ra visszamenő zürj. -a, votj. o denominális melléknév- és deverbális névszóképző (vö. WICHMANN: SUSAik. XXX/6: 14; BEKE: Nyr. LV, 47–8; UOTILA: SUSToim. LXV, 130; RADANOVICS: NyK. LXI, 79–85). Mármost nagyon valószínű, hogy a fgr. *nk-ból keletkezett őspermi *-k denominális,

ill. deverbális névszóképzőt még az őspermiben bekövetkezett $*k > g$ zöngésülés óvta meg a lekopástól. A nem-első szótagbeli $*\eta k > *k > g$ változás tehát abban tér el a nem-első szótagbeli $*nt > *t > \text{zürj. } d, \text{ P. } t, \text{ votj. } t$ hangváltozástól, hogy az előbbi esetében a $*k > g$ zöngésülés — a tárgyalt okból — még az őspermiben megtörtént, a $*t > d$ fejlődés azonban csak jóval később, a zürjén nyelv külön életében (a zürjén és a permjék nyelvjárások elkülönülése után) következett be.

Láttuk, hogy az első szótagbeli $*mp, *nt, *\eta k$ kapcsolatoknak mindkét permi nyelvben ugyanúgy zöngés b, d, g hangok a folytatói, mint az első szótagbeli őspermi $*p, *t, *k$ mássalhangzóknak. Azt is láttuk, hogy a nem-első szótagbeli $*nt$ fejleményei szintén teljesen megegyeznek a nem-első szótagbeli $*t$ fejleményeivel (zürj. $d, \text{ P. } t, \text{ votj. } t$).¹ Mindebből nyilvánvalóan az következik, hogy az első szótagbeli nazális előzményű zárhangok és affrikáták zöngésülése sem a megelőző nazális hatására ment végbe, hanem a denazalizáció után a denazalizálódott $*p, *t, *k, t\check{s}, t\check{s}$ mássalhangzók — az eredeti $*p, *t, *k, t\check{s}, t\check{s}$ hangokkal együtt — intervokális helyzetben zöngéssé váltak.^{2,3}

Ezen őspermi zöngésülési folyamat természetesen nemcsak a zárhangokra és az affrikátákra terjedt ki, hanem az 1. és 2. szótag határán levő szibilánsokra is: $*s > z, *š > ž, *š > ž$, vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 172. Például: zürj. *koz* 'Fichte' | votj. *kiz* ua. ~ fi. *kuusi* ua.; zürj. *kiz* 'zwanzig' | votj. *kiz* ua. | m. *húsz* ua.; zürj. *ež* 'Hautteil des Felles (nicht Haare), die innere (nicht behaarte) Seite der Haut...' ~ fi. *iho* 'Haut'. Az első szótagnál hátrább az eredeti $*s, *š, *š$ szibilánsok megőrződtek. A mai zürjén és votják nyelvben 1. és 2. szótag között előforduló $s, š, š$ hangok finnugor mássalhangzó-kapcsolatokra ($*ks, *kš, *kš, *ps, *pš, *sk, *šk$), ill. affrikátákra mennek vissza, vö. UOTILA: uo.⁴

4.3. Mikor történhetett a denazalizáció? A denazalizációban és az azt követő zöngésülésben részt vettek a permi nyelvek közös iráni jövevény-szavai is: zürj. *pad*: (WIED.) *pad-vež* 'ins Kreuz, kreuzweise, durchkreutz', (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) V. *pad-vež* 'kreuzweise' ~ osztj. (KT. 712) DN. *pənt* 'Weg (der Menschen od. Tiere)' stb. (vö. szanszkrit *panthan-, panthā* 'road, way, path'), l. FUV.; LITKIN: Вopr. Яз. 1953/3: 59; zürj. (WUo.) *egir* 'glühende

¹ Az $*mp$ hangkapcsolatot az első szótagnál hátrább nem tudjuk kimutatni; az $*\eta k$ -nak a nem-első szótagbeli $*k$ hangétól eltérő fejlődése pedig — mint már tárgyaltuk — jól magyarázható.

² A zöngésülés az affrikátáknál — akár nazális előzményüekről ($*nt\check{s}, *\eta t\check{s}$), akár nazális nélkülüekről ($*t\check{s}, *t\check{s}$) van szó — nem minden esetben történt meg. Ezeknek ui. a mai permi nyelvekben a szabályos $dž, ž, dž, ž$ mellett $t\check{s}, š, t\check{s}, š$ hangok is megfigyelhetnek (vö. TOIVONEN: FUF. XIX, 212–4, 219, 229–30, 237–8). Ez a szabályos hangfejlődéstől való eltérés — véleményünk szerint — az affrikáták erősen affektív-deszkriptív jellegével magyarázható.

³ Arra vonatkozóan, hogy a denazalizációnak nem szükségképpen velejárója a nazális után következő zöngétlen mássalhangzó zöngésülése, hivatkozhatunk pl. az obi-ugor nyelvekre. Az osztjakban (pl. a Muzsi és a Szinja nyelvjárásban) szótagzáró helyzetben az $mp, nt, nš, tš, \eta k, \eta x$ kapcsolatok oly módon egyszerűsödnek, hogy a nazális elem kiesik, például *āmpat* 'kutya' ~ *āp* 'kutya' (vö. RADANOVICS: NytudÉrt. 31: 11; l. még STEINITZ, OVE. I, 26–7). Hasonló jelenség a vogulban is ismeretes: *xañši* 'tud, ismer' ~ *xaššum* 'tudtam' (KÁLMÁN, Chrestomathia Vogulica 45).

⁴ Az őspermi zöngétlen mássalhangzók zöngéssé válása idején a fgr. *geminata* $*pp, *tt, *kk$ hangokból fejlődött zürj.-votj. p, t, k zárhangok még $*p, *t, *k$ fokan lehetnek meg, mivel különben ezek is zöngésültek volna.

Kohle' | votj. (MUNK.) Sz. *ägir*, K. *ägër* 'szén; Kohle' (vö. óind *angārā* ua.), l. LITKIN: uo. A permi nyelvek legrégibb iráni jövevényszavai i. e. első évezred első századaiban kerülhettek be a korai ősspermi alapnyelvbe. A denazalizáció kezdetét nem tudjuk pontosan meghatározni, csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a denazalizálódás és az azt követő zöngésülés a finnugor szóbelseji **p*, **t*, **k* spiránssá válása, ill. eltűnése után, valamint a legősibb iráni jövevényszók átvétele utáni évszázadokban indulhatott meg.

E hangváltozás lezárulását már tisztábban látjuk. A zürjén és a votják nyelv közös bolgár—török (csuvas) jövevényszavai ui. szintén denazalizálódtak. Például: zürj. *gob* 'Pilz, Schwamm' | votj. *gubj* ua. < csuv. *komba* ua.; zürj. *kud* 'Korb, Schachtel' | votj. *kudj* 'Korb von Rinde, Schachtel' < csuv. *kundj* 'Korb von Rinde'. Idetartozik még a votj. *kudjiri*: J. *kudjiri*, *ijžj kudjiri* 'Gebräme, Rand, Besatz (an Mützen)' < csuv. *χondor* 'Biber', *χondyr* 'Gebräme von Biberfell' szó is (vö. WICHMANN: SUSToim. XXI, 25, 57, 76, 129, 139). A legelső bolgár-török jövevényszók i. u. 6—7. században kerülhettek be az ősspermibe. Tudjuk, hogy a permiek az i. u. 9. században váltak el egymástól. Az elválás után, a zürjének északra költözésével, már csak a votjakok lehettek közvetlen kapcsolatban a bolgár-törökökkel. A votják nyelv külön életében — tehát a 9. század után — átvett csuvas jövevényszók már nem denazalizálódtak, például: votj. *engej* 'Schwägerin (Frau des älteren Bruders)', *tingjili* 'Achse', vö. WICHMANN i. h. 25, 57, 107. A denazalizáció befejeződése után került be a késői ősspermibe az iráni eredetű zürj. *jemdon* 'Stahl', votj. *andan* ua. (vö. JOKI: SUSToim. 125: 149) szó is. Mindezen tényezők figyelembevételével az 1. és 2. szótág közötti denazalizáció lezárulását az ősspermi korszak végére, tehát az i. u. 8. századra tehetjük.

A denazalizáció az első szótagnál hátrább — legalábbis az **nt* esetében — szintén már az ősspermi kor végén befejeződött. Az **nt*-ből fejlődött *t* és az ősspermi nem-első szótágbeli eredeti **p*, **t*, **k* zöngésülése azonban csupán a zürjénben történt meg, e nyelv P. nyelvjárásában és a votjokban már nem.⁵ A denazalizáció befejeződése után kölcsönzött zürj. Ud. *karandj*s 'Zuber' (< vepsze *kerandez* ua.) szóban az -*nd*- már megmaradt.

4.4. Ismeretes, hogy két nyelv közötti kapcsolat többnyire jövevényszók átadásában, ill. átvételében szokott megnyilvánulni. Alaktani elemek csak a legritkább esetben — jövevényszókon keresztül — juthatnak be egyik nyelvből a másikba. Valamely nyelv hangtani rendszerében egy másik nyelv hatására intenzív kapcsolat, kétnyelvűség esetén történhetnek változások. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a magyar nyelvbe csak 2—3 permi jövevényszó került be. Ez feltétlenül arra mutat, hogy az előmagyarság és a permiek kapcsolata nagyon laza lehetett. Ilyen laza kapcsolat esetén egyáltalán nem gondolhatunk arra, hogy akár a szókezdő zöngés zárhangok, akár a denazalizálódás útján keletkezett *b*, *d*, *g* hangok az előmagyar—permi érintkezések korából származhatnának. Ilyen feltevésekre azonban nincs is szükségünk. A szóeleji zöngés zárhangok — mint láttuk — a magyar nyelv külön életében jöhetnek létre. BÁRCZI „A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez” című dolgozatában (MNY. LVIII, 1—10) — jóllehet felveti azt a lehetőséget, hogy a magyar—permi azonos fejlődés véletlen — a magyar denazalizációt, legalábbis annak megindulását közös jelenségnek tekinti, a változás lezárulását azonban

⁵ A votjában szórványosan előforduló újabb kori nem-első szótágbeli *t* < *d* változásról l. UOTILA: SUSToim. LXV, 114—6.

az ősmagyar korba, a szorosabb magyar—török érintkezések előtti időbe helyezi. Egyetértünk mindazzal, amit BÁRCZI a finnugor zárhangok és a denazalizáció ősmagyar kori történetéről mond, a magyar és a permi denazalizációt azonban tőle és másoktól (pl. MOÓR E., A. KÖVESI MAGDA stb.) eltérően egymástól független hangváltozásnak tekintjük. A permi denazalizáció történetének ismeretében nem is gondolhatunk másra! A két denazalizáció közös vonása csupán az, hogy mind a kettő — legalábbis az 1. és 2. szótag között — azonos eredményekre (zöngés mássalhangzók) vezetett, a két hangváltozás lefolyása azonban gyökeresen eltér egymástól. (A nem-első szótagbeli permi denazalizáció még eredményében is különbözik a magyartól!) A denazalizáció egyfelől a magyarban, másfelől a permi nyelvekben más-más fokozatokon keresztül ment végbe. A magyar szóbelseji zöngés zárhangok a megelőző nazális elem zöngésítő hatására keletkeztek (tehát: **mp > *mb > *~b > b* stb.). A permi nyelvekben viszont a szóbelseji zöngés mássalhangzók (zárhangok és affrikáták) nem a denazalizáció eredményeképpen jöttek létre, hanem — mint részletesen kifejtettük — a denazalizálódással létrejött zöngétlen mássalhangzók (**p, *t, *k, *tš, *tš, *tš*) az eredeti zöngétlen **p, *t, *k, *tš, *tš, *s, *š* hangokkalegyütt az őspermiben (az első szótagnál hátrább csupán a zürjében, e nyelvkülön életében) intervokális helyzetben zöngéssé váltak.

5. A magyar nyelv hangrendszerében nem találhatók tehát permies vonások,⁶ de nem mutathatók ki ilyenek nyelvünk alaktanában sem. A magyar—permi egyezések közt szokták emlegetni a következőket: *-ni* infinitivusképző, *-r* főnévképző, *-m* mozz., *-l* műv. igeképző, *-d* birtokos és igei személyrag, továbbá egyes névmások: *ki, te, ti, mi*. Ezekkel kapcsolatban elfogadhatjuk E. ITKONEN (FUFA. XXXII, 67—76) nézetét, aki szerint ilyen véletlen egyezések nemcsak a magyar és permi, hanem bármely finnugor nyelv között találhatók. Figyelembe veendő az is, hogy képzők, ragok és névmások nem azok közé a nyelvi elemek közé tartoznak, amelyek könnyen átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. A magyar és a permi nyelvek összetett igealakjai vagy párhuzamos fejlődéssel, vagy idegen nyelvi hatással (török *oldum-idi* 'lettem v. voltam volt') és nem ősi magyar—permi érintkezéssel magyarázandók. Összetett igealakok a cseremisiz nyelvben is vannak (vö. E. ITKONEN: FUFA. XXXIII, 79).

6. Természetesen a magyar—permi érintkezések lehetőségét nem vetjük el, de nem tartjuk lehetségesnek, hogy ezek a kapcsolatok a magyar és permi nyelvekben közös nyelvfejlődési folyamatokat indíthattak volna el. Nagyon valószínű tehát, hogy az előmagyarok, ill. az ősmagyarok laza kapcsolatban állhattak a permiekkal, mivel nyelvünkéből kimutatható néhány permi eredetű jövevényszó. Ezek a következők: *ezüst, kenyér, a kilenc, harminc* számnevek *-nc* eleme. A *nyolc* számnévbe a *-c* valószínűleg a *kilenc*-ből terjedt át analógiás úton (vö. RÉDEI: NyK. LXV, 159).⁷

⁶ MOÓR (1. a 2. pontot) permi hatással magyarázta a *k*-kezdett veláris és a *p*-kezdett magyar szavak szóbeljei mássalhangzóját is. Úgy látszik, hogy az egyetlen helyes *k*-kezdett etimológia a *kúszik*. Ez azonban — a cser. és mord. megfelelőiből következően — eredetileg palatális hangrendű lehetett (vö. TOIVONEN: FUF. XXII, 138—9; E. ITKONEN: FUFA. XXXII, 71). A csekély számú *p*-kezdett szó (*peggyvet, por, para*) *p*-je — amennyiben ezek etimológiája elfogadható a *p > f* változással ellentétes regresszív tendenciával magyarázható.

⁷ A MOÓR által idevont permies sajátosságot nem mutató szót (*ág, csap, csepeg, csíp* stb.) azért, mivel az obi-ugor nyelvekben nincsenek megfelelőik, még nem kel

Ezüst szavunk egy feltehető ősspermi **ezv3s*, (-*šk*) (vö. zürj. *ezis* 'Silber', votj. *azves* ua.) alakból származhatik. (A szó etimológiájáról l. GYARM., Aff. 190—1, 268; MOÓR: NyK. LIII, 85; ALH. II, 421—4; WICHMANN: SUSToim. XXXVI, 79). A permi szó bekerült az oszétba is: iron. *avzist*, dig. *avzestæ*, vö. JOKI: SUSToim. 125: 154—8. JOKI (i. h.) szerint a magyar és az oszét szó hathatott egymásra. Véleménye szerint a m. *ezüst* -*t*-je talán oszét (iron) hatással magyarázható.

Permi jövevényt szó lehet a m. *kenyér* 'Brot' is, vö. votj. (MUNK.) Sz., M., G. *kenîr*, K. *kenêr* 'dara, darakása, derce', (WICHM.: FUF. XIV, 86) Uf. *kenîr*, *kenîr*, J., M. *kenîr*, G. *kenêr*, MU. *kenîr* 'Graupe, Grütze' (MOÓR: ALH. VII, 344; IX, 140, 172; Slavica II, 56. Vö. még SIMONYI: Nyr. XXXIX, 438; WICHMANN: FUF. XIV, 86; TOIVONEN: SUSToim. LVIII, 231). Átvételre utal a szóbelseji konsonantizmus is. A votj. szóban feltehető eredeti *-*ŋ*- hangnak ui. a magyarban — finnugor eredetű szókban — nem felelhet meg -*ny*. Valószínű, hogy a fgr. *-*ŋ*- már a korai ősmagyarban denazalizálódott *-*g*- > *-*γ*- hanggá (vö. BÁRCZI: MNy. LVIII, 6), ezért a *kenyér* szó esetében az ősmagyar nyelv hangrendszeréből hiányzó permi *-*ŋ*- hangot -*ny*-nyel helyettesíthették. A magyar szóban 'Graupe, Grütze' → 'Brot' jelentésfejlődés történhetett.

Permi eredetű lehet *kilenc* és *harminc* számnevünk -*nc* eleme, mely feltehetőleg egyes permi számnevek (pl. zürj. *kekjâ'mis* 'acht' ~ votj. *tâmîs* ua., zürj. *ekmîs* 'neun' ~ votj. *ukmîs* ua., zürj. Ud. *hela-mis* 'negyven', *velî-mis* 'ötven' stb.) -*mis* utótagját rejti magában (vö. MUSz. 420; ÁKE.606; BEKE: Nyr. XLVIII, 10; SzófSz.; MOÓR: ALH. II, 373, 427; HAJDÚ: ALH. II, 303 jegyz.).

RÉDEI KÁROLY

föltétlenül permi jövevényt szónak tartanunk. Ilyen szóegyezések ui. szép számmal találhatók nemcsak a magyar és a permi, hanem a magyar és bármelyik finnugor nyelv között.